

СЕКЦІЯ 4. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 167:159.964.26

ЕКСПЛІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ СВІДОМІСТЬ В АНАЛІТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ К. Г. ЮНГА

Вертель А.В., к. філос. н., доцент,
заступник директора з наукової роботи
*Навчально-науковий Інститут педагогіки і психології
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка*

Мотрук Т.О., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології
*Сумський державний педагогічний університет
імені А.С. Макаренка*

Статтю присвячено попередньому аналізу комплексу питань, що стосуються понять «архетип», «самість», «колективне позасвідоме», пов'язаних із розумінням та інтерпретацією проблеми свідомості в аналітичній психології і філософії К. Г. Юнга. Показано, що з позицій К. Г. Юнга структура та фізіологія мозку зовсім не пояснюють психічний процес. Розкриті стратифікація та функції свідомості, показано розвиток свідомості через архетипічні стадії.

Ключові слова: *колективне позасвідоме, архетип, свідомість, самість.*

Вертель А.В., Мотрук Т.А. ЭКСПЛИКАЦИЯ КОНЦЕПТА СОЗНАНИЕ В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ К. Г. ЮНГА.

Статья посвящена предварительному анализу комплекса вопросов, касающихся понятий архетип, самость, коллективное бессознательное и связанных с пониманием и интерпретацией проблемы сознания в аналитической психологии и философии К. Г. Юнга. Показано, что с позиций К. Г. Юнга структура и физиология мозга не объясняют психический процесс. Раскрыты стратификация и функции сознания, показано развитие сознания через архетипические стадии.

Ключевые слова: *коллективное бессознательное, архетип, сознание, самость.*

Vertel A.V., Motruk T.O. THE EXPLICATION OF CONSCIOUSNESS CONCEPT IN ANALYTICAL PSYCHOLOGY OF C.G. JUNG

The article discusses the understanding and interpretation of the problem of consciousness in C. G. Jung's analytical psychology and anthropology. C. G. Jung notes that the structure and physiology of the brain do not explain the mental process at all. The scientist identified ectopsychic and endopsychic orientation functions of consciousness. The system of orientation that is associated with external factors received through the senses (sensations, thinking, feelings, intuition) refers to ectopsychic functions, to endopsychic ones – the system of connections between the contents of consciousness and processes in the unconscious.

The endopsychic sphere includes memory, subjective components of conscious functions, affects, invasions. The center of consciousness, according to C.G. Jung, is Ego. He understands Ego as the center of personal consciousness, which collects the fragmented information of personal experience into the single whole, forming from them a coherent and conscious perception of one's personality.

Patterns filling the collective unconscious, C. G. Jung called archetypes. In C. G. Jung's system, the archetype of the Self is an integrity that covers the consciousness and the unconscious, and the process of moving towards it C. G. Jung called individuation. The notion of the Self is correlated with the «Image of God».

Archetypes are connected to each other, and their phase sequence determines the development of consciousness. Personal consciousness during ontogenesis must pass through the same archetypal stages, which determine the development of consciousness of all mankind as a whole. The development of consciousness through archetypal stages is a series of transpersonal acts, the dynamic self-development of mental structure, which dominates the history of mankind and the individual. Archetypal stages are caused by the unconscious and only considering the collective stratification of the development of the conscious, one can come to an understanding of the mental development in general and individual in particular.

Key words: *collective unconscious, archetype, consciousness, self.*

Постановка проблеми. Історію філософії важко уявити без імені Карла Густава Юнга, адже висловлені ним ідеї досі не втратили своєї гостроти. Спадщина К. Г. Юнга досліджується в сучасній науці дуже широко. Психоаналітична концепція К. Г. Юнга містить надзвичайно широкий спектр уявлень (від спеціально-наукових до філософських і світоглядних), становлячи собою матеріал, який довгий час буде слугувати об'єктом пильної уваги.

По низці проблем, які стосуються творчої спадщини мислителя, опубліковано безліч статей і монографій, але кількість праць, присвячених проблемі свідомості, досить обмежена. На жаль, проблематика, пов'язана з феноменом свідомості в психоаналітичній традиції, залишається недостатньо розробленою через захопленість дослідників проблемою несвідомого.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз концепту «свідомість» у аналітичній психології та філософії К. Г. Юнга.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Тавістокських лекціях, прочитаних у Лондоні з 30 вересня по 4 жовтня 1935 р., К. Г. Юнг робить спробу з'ясувати роль, місце і природу свідомості. Він пише так: «Свідомість в значній мірі – продукт сприйняття й орієнтації в зовнішньому світі. Можливо, що вона локалізується в церебрумі (головному мозку – *A. B., T. M.*), який має ектодермічне походження, і, ймовірно, була органом чуття шкіри, в часи наших далеких предків. Свідомість виникла від цієї локалізації в мозку, в силу чого зберегла яскравість відчуття і орієнтації» [12, с. 290–291]. На думку К. Г. Юнга, «... свідомість по своїй суті є продуктом діяльності головного мозку; вона розкладає все на складові частини і здатна бачити все лише в індивідуальному вигляді» [7, с. 110].

З. Фрейд не виводить свідомість із чуттєвих даних, а виводить несвідоме зі свідомості, залишаючись на позиції раціоналізму. Постановка питання К. Г. Юнга протилежна фрейдівській. Річ, що з'являється у свідомості, спочатку не усвідомлюється, її усвідомлення виникає з неусвідомленого стану. К. Г. Юнг указує на те, що більшість головних функцій інстинктивної природи протікає несвідомо, тому свідомість є продуктом несвідомого.

Але вже в праці «Нерозкрита самість (сьогодення і майбутнє)» К. Г. Юнг не такий категоричний у висловлюваннях про чільну роль головного мозку. На думку К. Г. Юнга, психіка є, з одного боку, епіфеноменом біохімічного процесу, що відбувається в мозку, а з іншого – суто особистою справою. Зв'язок із мозком сам по собі не може слу-

гувати доказом того, що психіка є епіфеноменом, вторинною функцією, пов'язаною з тим, що відбувається у фізичному субстраті біохімічного процесу [8, с. 80].

К. Г. Юнг указує на те, що структура і фізіологія мозку зовсім не пояснює психічний процес. Психіка має специфічну природу, яку не можна звести до чого-небудь іншого. Як і фізіологія, є собою відносно замкнутим полем відчуттів, якому ми зобов'язані надавати особливого значення, оскільки вона містить одну з двох обов'язкових умов існування, зокрема феномен свідомості. Без свідомості не було б ніякого світу, тому що світ існує для нас тільки в тій мірі, в якій його усвідомлено відображає психіка. Свідомість є передумовою буття. Психіка зведена в ранг космічного принципу, який і філософськи, і фактично ставить її в рівне становище з принципом фізичного буття. Носієм цієї свідомості є індивід, який не створює психіку за своїм бажанням, а формується нею і вигодовується поступовим пробудженням свідомості під час свого дитинства [8, с. 81].

К. Г. Юнг говорить про те, що свідомість і несвідоме рідко доходять згоди щодо своїх змістів та тенденцій. За З. Фрейдом, такий незбіг пояснюється тим фактом, що несвідоме прагне компенсувати або доповнити свідомість. К. Г. Юнг переосмислює фрейдівську формулу, вважаючи, що саме свідомість доповнює несвідоме, а не навпаки. Ці відносини пояснюються такими причинами:

1) свідомість володіє порогом інтенсивності, змісту якого ще має досягти, тому всі занадто слабкі елементи залишаються в несвідомому;

2) унаслідок того, що функції свідомості завжди володіють спрямованістю, вони нав'язують обмеження (які З. Фрейд називає цензурою) усьому не поєднаному з ним матеріалу, в результаті чого цей матеріал занурюється в несвідоме;

3) свідомість організовує поточний процес адаптації, тоді як несвідоме містить у собі не тільки забутий індивідом матеріал його минулого, а й усі успадковані поведінкові якості, складники структури розуму;

4) несвідоме містить усі комбінації фантазій, які ще не досягли порогу інтенсивності, але з часом і за сприятливих обставин проникають у свідомість. Це і пояснює комплексментарну установку несвідомого стосовно свідомості [14, с. 85].

Оскільки структура психічного буття, як уважав К. Г. Юнг, містить дві фундаментальні сфери (свідомість і несвідоме), то безпосереднє вивчення несвідомого не є можливим, воно виражається свідомістю

і в термінах свідомості. Свідомість – продукт сприйняття й орієнтації у зовнішньому світі, але вона не складається цілком із чуттєвих даних. Засновник аналітичної психології заперечував також позицію З. Фрейда, який виводив несвідоме зі свідомості. К. Г. Юнг ставив проблему протилежним чином: усе, що виникає у свідомості, з очевидністю спочатку не усвідомлюється, а усвідомлення впливає з неусвідомленого стану.

У свідомості К. Г. Юнг виділив ектопсихічні та ендопсихічні функції орієнтації. До ектопсихічних функцій він відносив систему орієнтацій, що має справу із зовнішніми факторами, одержуваними за допомогою органів чуття. До ендопсихічних – систему зв'язків між змістом свідомості і процесами в несвідомому. До ектопсихічних функцій варто віднести відчуття, мислення, почуття, інтуїцію. Якщо відчуття говорить, що щось є, то мислення визначає, чим є ця річ, тобто вводить поняття; почуття ж інформує про цінність цієї речі. Але тільки цими знаннями інформація про речі не вичерпується, оскільки не враховується категорія часу. Річ має своє минуле і майбутнє. Орієнтація щодо цієї категорії і здійснюється інтуїцією (коли безсилі поняття та оцінки).

Свідома сфера не вичерпується тільки ектопсихічними функціями. Її ендопсихічна сфера містить пам'ять, суб'єктивні компоненти свідомих функцій, афекти, інвазії (вторгнення). Пам'ять дозволяє репродукувати несвідоме, здійснюючи зв'язок із тим, що стало підсвідомим, тобто витісненим. Суб'єктивні компоненти, афекти, вторгнення ще більшою мірою грають роль, відведену ендопсихічним функціям, будучи тим самим засобом, завдяки якому несвідомий зміст досягає поверхні [12, с. 320].

Центром свідомості в концепції К. Г. Юнга виступає *Я (Его)*. К. Г. Юнг визначив інше місце для *Я*, ніж те, яке відводив йому З. Фрейд. Він розумів *Я* як центр особистісної свідомості, який збирає розрізнені дані особистісного досвіду в єдине ціле, формуючи з них цілісне й усвідомлене сприйняття власної особистості. При цьому *Я* прагне протистояти всьому, що загрожує хисткій зв'язності нашої свідомості, намагаючись переконати нас у необхідності ігнорувати несвідому частину. К. Г. Юнг також підкреслював «обмеженість і незавершеність *Его*, його менший обсяг порівняно з особистістю в цілому. Хоча *Его* і пов'язане з такими речами, як особиста ідентичність, збереження, підтримка особистості, цілісність у часі, посередництво між свідомою і несвідомими реальностями, пізнанням і перевіркою реальності [6, с. 261].

Отже, *Я* – це своєрідний комплекс психічних факторів, який сконструйований з інформації про власне тіло, існування та з певних наборів (серій) пам'яті. *Я* володіє величезною енергією тяжіння, воно притягує як зміст несвідомого, так і враження ззовні. Усвідомлюється тільки те, що входить у зв'язок з *Я*. *Я*-комплекс виявляє себе у вольовому зусиллі. Якщо ектопсихічні функції свідомості контролюються *Я*-комплексом, то в ендопсихічній системі тільки пам'ять (і то до певного ступеня) знаходиться під контролем волі. Ще меншою мірою контролюються суб'єктивні компоненти свідомих функцій. Афекти та вторгнення і зовсім контролюються тільки вольовим зусиллям.

Чим ближче до несвідомого, тим менше *Я*-комплекс здійснює контроль над психічною функцією, тобто ми можемо наблизитись до несвідомого тільки за допомогою властивості ендопсихічних функцій не контролюватися волею. Матеріал, який досяг ендопсихічної сфери, стає усвідомленим, визначаючи наше уявлення про себе.

Досліджуючи міфологічну і релігійну символіку, К. Г. Юнг у праці «Психологічні типи», дає таке визначення свідомості: «Під свідомістю я розумію приналежність психічних змістів до нашого *Его*, оскільки *Его* відчуває цю приналежність. Свідомість – це функція або діяльність, що підтримує зв'язок між психічними змістами і *Его*. Свідомість для мене не тотожна з психікою, бо психіка здається мені сукупністю всіх психічних змістів, із яких не всі неодмінно пов'язані з *Его*, тобто настільки віднесені до *Его*, що їм властива якість свідомості. Є безліч психічних комплексів, із яких не всі за потреби пов'язані з *Его*» [13, с. 624].

Я (Его)-комплекс несе відповідальність перед певною вищою субстанцією, яку К. Г. Юнг називає Самістю. «Самість – це не тільки центр, але також ціла сфера, яка охоплює і свідомість, і несвідоме; це центр особистості в цілому, тоді як *Его* – це тільки центр свідомості» [9, с. 59]. Безпосередньо в житті Самість вимагає розпізнання і з'ясування, але помістити в обмежений простір свідомості можна лише окремих фрагмент цієї всеохоплюючої цілісності. Тому взаємини *Я* і Самості є безперервним процесом. Цей процес несе в собі небезпеку доти, поки *Я* не стане рухливим і здатним установлювати межі. Безперервна в часі взаємодія *Я* і Самості включає процес взаємопідтримки [10].

Для розуміння потенціалів, закладених в особистості, ми маємо обговорити особливості несвідомого. Несвідома сфера знаходить відображення у своїх компонентах,

які переходять поріг свідомості, серед яких К. Г. Юнг виділяє два шари. Перший містить матеріал особистісного походження, який отримав назву особистісного несвідомого чи підсвідомого розуму, що складається з елементів, які організують особистість як ціле. Другий шар К. Г. Юнг назвав колективним несвідомим. Цей шар відокремлений від особистісного, є абсолютно загальним, бо його зміст може бути знайдений всюди, чого не можна сказати про особистісний зміст. Колективне несвідоме становить об'єктивно-психічне, а особистісне несвідоме – суб'єктивно-психічне. Особистісне несвідоме містить втрачені спогади, витіснені обтяжливі уявлення, чуттєві сприйняття, які були недостатньо сильні для того, щоб проникнути у свідомість, і зміст яких ще не дозрів для свідомості [11, с. 79].

Патерни, що заповнюють колективне несвідоме, були названі К. Г. Юнгом архетипами. Термін «архетип» був запозичений К. Г. Юнгом у Філона Олександрійського, Іринія Ліонського і Псевдо-Діонісія Ареополіта. Так, у працях «Про божественні імена» та «Про небесну ієрархію» Псевдо-Діонісія знаходимо роздуми про «всецілий архетип», який постає як певний споконвічний образ, що здатний створювати безліч відбитків. У такому разі архетипи є формою Божественного розуму, стійкою, незмінною причиною речей. Архетипи безсмертні, а все що народжується і помирає, формується за цим зразком. Архетипи неможливо споглядати, але їх можна осмислити. Якщо у Псевдо-Діонісія Ареополіта архетип належить до небесної сфери, то у К. Г. Юнга архетипи сходять у безодню несвідомого [3, с. 79].

Еволюція теорії архетипів К. Г. Юнга пройшла три стадії:

1) 1912 р. – К. Г. Юнг говорить про первісні образи. Ці образи збігаються всюди і впродовж всієї історії повторюються мотивами;

2) 1917 р. – він обговорює тему безособистісних домінант (вузлових точок) у психіці, які притягують енергію і впливають на особисті дії;

3) 1919 р. – уперше був запропонований термін «архетип», К. Г. Юнг використав його для уникнення будь-яких припущень, ніби основним є сам зміст психічного явища, а не його несвідома і не представлена схема чи зразок. Отже, необхідно розрізняти архетип і архетипічний образ, який може бути таким, що реалізується або реалізувався людиною.

«Архетип» – це пояснювальний опис платонівського εἶδος. Це найменування є правильним, оскільки воно означає, що, гово-

рячи про зміст колективного несвідомого, ми маємо справу з найдавнішими, початковими типами, тобто споконвіку загальними образами» [7, с. 98]. Під архетипом Юнг розумів структурувальні образи психічної діяльності, пов'язані з інстинктами, певну гіпотетичну сутність, яка не може бути представлена сама по собі і яка свідчить про себе лише за допомогою своїх проявів.

Як було сказано вище, поняття «архетип» тісно пов'язане з поняттям «ідея». Початковий образ – це щабель, попередня ідея, ґрунт його зародження. Із нього розвивається через виділення конкретності, що притаманне споконвічному образу поняття, саме ідею, причому це поняття відрізняється від усіх інших тим, що воно не дається в досвіді, а відкривається як щось, що покладено в основу будь-якого досвіду. Перевагою споконвічного образу (архетипу) перед ясністю ідеї є його обдарованість життям. З одного боку, він характеризує той спосіб, яким енергетичний процес протікає «від століття до століття», відновлюючись і відтворюючи свій спосіб прояву, з іншого – він знову надає можливість закономірного перебігу цього процесу, бо робить можливим таке сприйняття або психічне осягнення ситуацій, завдяки якому життя може тривати далі. Отже, архетип є необхідним антиподом і водночас доповненням до інстинкту, який представляє певну дію, передбачає настільки ж осмислене, наскільки і доцільне сприйняття кожної такої ситуації. Сприйняття цієї ситуації так і здійснюється.

Необхідно обговорити схожість, а також відмінність між «початковим образом» й «інстинктом». К. Г. Юнг дає дещо розширене визначення інстинкту як примушення, потягу до певної діяльності. Характер інстинкту притаманний кожному психічному явищу, яке відбувається не від вольового наміру, а від динамічного спонукання. Це не залежить від того, виникає це спонукання безпосередньо з позапсихічних джерел або воно зумовлене енергіями, які розряджаються тільки вольовим наміром. В останньому випадку – з тим обмеженням, що створений результат перевищує дію, цим наміром намічену. Процеси, які колись у індивіда були свідомими, але з часом стали автоматичними, К. Г. Юнг не називає інстинктивними; автоматичні процеси, які проявляються тільки тоді, коли до них притікає енергія, яка їм невідома. У юнгіанській традиції архетипи є формами прояву інстинктів. Треба підкреслити, що між архетипами й інстинктами існує функціональна схожість, а відмінність полягає в об'єкті спонукання: в першому випадку –

психічна реальність (як прояв несвідомого на тлі свідомого), у другому випадку – фізіологічна реальність (наприклад, рухові рефлекси, що виникають під дією психічних причин – міміка обличчя, що виражає радість і т. д.). К. Г. Юнг підкреслює: «Насилля над інстинктом або зневага до нього мають дуже хворобливі наслідки. Сумний стан свідомості в нашому світі виникає насамперед через втрату інстинкту. Чим більше людина підкорює собі природу, тим глибше стає її зневажливе ставлення до звичайних природних і випадкових явищ» [8, с. 103].

Архетип – це символічна формула, її необхідно розглядати через уявлення К. Г. Юнга про символ. Необхідно зазначити, що він розділяє символ і знак, символічне і семіотичне. Символ зберігає життєздатність доти, поки він має значення. Що є символом, а що ні – залежить насамперед від установки, що розглядає свідомість. Згідно з К. Г. Юнгом, символ – утворення, яке має надзвичайно складну природу, тому що він складається з даних, котрі надаються всіма психічними функціями; внаслідок цього природа його ні раціональна, ні ірраціональна.

Порушуючи питання про онтологію архетипів, К. Г. Юнг відповідав на це так:

1) архетип – це образ спільного колективного досвіду людства, тобто те, що об'єднує всіх людей, які жили, живуть і ще не стали жити;

2) архетип – результат творчої роботи людського духу більшою мірою, ніж умови середовища;

3) архетип є витвором свідомості, несвідомого і всіх чотирьох психічних функцій (мислення, почуття, відчуття й інтуїції). Оскільки К. Г. Юнг дотримувався релятивістської позиції, то він не дав чіткої відповіді: архетипи потенційно знаходяться в генах, закладаються під час соціального спілкування в період дитинства чи архетипи даються нам зверху. У цьому разі необхідно звернутися до палеопсихології, зокрема до поняття «містичної співучасті».

К. Г. Юнг був знайомий із роботами Л. Леві-Брюля, який увів термін «містична співучасть» (*participation mystique*) для позначення психологічного стану пращурів як тотожності об'єкта і суб'єкта. Конкретність первісного мислення і почуття утримує ці дві раціональні функції у сфері відчуття, тобто у сфері ірраціональних функцій. Найвище, куди підіймається первісне мислення, є це неясні аналогії, найвище, куди підіймається первісне почуття, є фетишизмом. Несвідоме індивіда з односторонньо розвиненою функцією володіє всіма ознаками *participation mystique*.

Отже, архетип – це психосоматичне поняття, що поєднує тіло і психіку, інстинкт і образ, основними характеристиками яких є автономність, несвідомість і нумінозність. Найважливіші виділені К. Г. Юнгом архетипи – це Самість, Тінь, Аніма, Анімус, Батько, Мати, Дитина.

Як показав Е. Нойманн, архетипи пов'язані один з одним, їх стадіальна послідовність визначає розвиток свідомості. Особистісна свідомість під час онтогенезу має пройти ті ж архетипічні стадії, які визначають розвиток свідомості всього людства загалом. Протягом життя людина має пройти той же шлях, який до неї пододало все людство.

Розвиток свідомості через архетипічні стадії – це серія трансперсональних актів, динамічне саморозгортання психічної структури, яка тяжіє над історією людства й індивіда. Отже, можна говорити про те, що архетипічні стадії зумовлені несвідомим, розглядаючи колективну стратифікацію людського розвитку разом з індивідуальною стратифікацією розвитку свідомого, ми зможемо дійти до розуміння психічного розвитку загалом й індивідуального розвитку зокрема.

Для опису архетипічних стадій необхідно провести розмежування трансперсональних і особистісних психічних факторів. Особистісні чинники характерні для конкретного індивіда і не розділяються іншими (незалежно від того, свідомі вони чи несвідомі). Трансперсональні чинники є колективними і сприймаються як внутрішні структурні елементи. Трансперсональне не залежить від особистісного, оскільки останнє є більш пізнім продуктом еволюції.

Розвиваючи свою концепцію, Е. Нойманн підводить до явища, названого ним законом вторинної персоналізації. «Первинно трансперсональна сутність, яка спочатку за таку і приймається, під час розвитку стає особистісною. Вторинна персоналізація трансперсональної сутності в деякому сенсі є еволюційною необхідністю. Зв'язок *Ego* з несвідомим і особистісного з трансперсональним визначає долю не тільки індивіда, а й долю людства» [4, с. 7]. Отже, Вторинна персоналізація несе із собою стійке збільшення значення *Ego* й особистості.

Стадію розвитку свідомості, коли *Ego* ще не з'явилося як свідомий комплекс і напруга між системою *Ego* і несвідомим відсутня, Е. Нойманн назвав уроборичною (плероматичною). Уроборичною, бо в ній панує символ кругової змії. Цей символ висловлює тотальну недиференційованість походження всього з усього і знову входження в усе (залежно від усього і зв'язку з усім). Плеро-

матичною, бо зародок *Ego* все ще перебуває в плеромі, тобто у «повноті» аморфного Бога, як ненароджена свідомість спить в первинному яйці, в блаженстві раю. Більш пізніше *Ego* вважає цей плероматичний стан першим щастям людини, тому що на цій стадії відсутні страждання, що приходять у світ тільки з появою *Ego* [4, с. 294–295]. Уроборос – первісна архетипічна стадія, яка є відправною точкою, є сприйняттям «на межі», будучи індивідуально і колективно доісторичною в тому сенсі, що історія починається тільки з суб'єкта, який здатний сприймати, тобто коли вже існують *Ego* і свідомість. Первісна стадія, яка символізована уроборосом, відповідає стадії до-*Ego*, точно так само, як вона передуює людській історії, так і в індивідуальному розвитку вона належить до стадії дуже раннього дитинства, коли зародок *Ego* тільки починає своє існування. Первинний стан, представлений як Уроборос, відповідає психологічній стадії в людській передісторії, коли індивід і група, *Ego* і несвідоме, людина і світ були так нерозривно пов'язані один з одним, що у відносинах між ними панував закон несвідомої тотожності [4, с. 285–286].

Е. Нойманн вводить нове поняття – центроверсія. Це вроджена тенденція цілого до створення єдності своїх частин і до синтезу їх у системи. Єдність цілого підтримується компенсаторними процесами контрольованих центроверсій, за допомогою яких ціле стає таким, що саме творить, розширюється системою. На більш пізній стадії центроверсія виявляє себе як центр направління з *Ego* як центру свідомості і з самістю як психічного центру. Під час допсихічної стадії центроверсія виступає як об'єднувальна тенденція [4, с. 294–295].

Викладаючи свою теорію становлення свідомості, Е. Нойманн вибрав дві лінії подання матеріалу: перша описує віддалення *Ego* від несвідомого і його становлення в процесі еволюції людства. У другій же стверджується, що стадії розвитку свідомості в тому ж порядку проявляються протягом життя людини. Стадії розвитку свідомості розташовані в такому порядку: 1) уроборична (плероматична); 2) великої матері; 3) жакливної матері. 4) героїчні стадії (кілька). Кожній стадії відповідає міф. Загалом, концепція Е. Нойманна є логічним продовженням ідей, висунутих К. Г. Юнгом. Сміливе припущення Е. Нойманна про розвиток свідомості через архетипічні стадії зроблене в 1949 р., тому має деякі неточності.

Отже, ми можемо говорити про те, що свідомість і несвідоме не узгоджуються щодо своїх змістів і тенденцій. Відсутність

цієї паралельності не випадкова, що пояснюється тим фактом, що саме несвідоме прагне компенсувати і доповнити свідомість, а не навпаки.

Свідомість, через свої спрямовані функції нав'язує обмеження (З. Фрейд називав їх цензурою) всьому несумісному з ним матеріалу, в результаті чого цей матеріал тоне в несвідомому. Воно характеризується складною комбінаторикою фантазій, які з досягненням інтенсивності за сприятливих обставин проникають у свідомість. Отже, несвідоме вміщує в себе як забутий індивідом матеріал, так і спадкові риси поведінки, що складають структуру розуму. Свідомості залишається організувати ментальний процес адаптації [11, с. 15].

І. Бескова вважає, що колективне несвідоме не успадковується, культурні змісти не транслюються. Закладеними генетично можуть бути когнітивні стилі, переважні стратегії оперування інформацією, що можуть сприяти формуванню схем, структур сприйняття й репрезентації інформації, але не їх змістів.

У праці «Еволюція і свідомість: новий погляд» вона пише про те, що колективне несвідоме – це той зміст народжуваного людиною інформаційного світу, який є похідним від загальнолюдського в ньому; це те, що формується в результаті функціонування загальнолюдського в кожному конкретному індивіді. Несвідоме і його компоненти формуються в процесі виконання організмом функцій, не підвласних свідомості. Ці суто фізіологічні процеси народжують свою частину несвідомих психічних змістів. Частина з них потрапляє в категорію колективного несвідомого (це змісти, що виникають у процесі природного функціонування тих аспектів фізіологічного, не контрольованих свідомістю, що властиві людині як виду), а частина – в категорію індивідуального несвідомого. Це змісти, які народжуються внаслідок тих процесів, що зумовлені особливостями кожного конкретного організму [1, с. 200–201].

Як зауважує А. Большакова, потрібно говорити про розмежування двох стадій в історії розвитку «архетипу»: перший, що виникає на первісній стадії – «біопсихологічний» архетип знаходить утілення в міфі (пов'язаний із первісними міфологічними уявленнями). Наступний «ноосферичний» (культурний) – у культурі, мистецтві. Отже, будь-який прояв архетипу припускає наявність доведеного «генетичного коду», який складається через взаємодію закріплених у національному менталітеті образів світосприйняття, прообразів минулого, того, що давно відбулося, і збереженого в сьо-

годенні як «відбитки» і «сліди» відповідних їм художніх образів, моделей, зразків. Останні виникають як повторювані складники в національних і світових літературах і в культурі загалом. Уявлення про архетипи (як про феномен колективного несвідомого, властивого тій чи іншій нації) співіснують зі «спеціалізованими» репрезентаціями архетипу (як похідними від первинного). А. Большакова підкреслює, що «...ми можемо говорити про такий собі культурний [...] простір, сформований на основі єдиного «генетичного коду», стихійно регульованих, інтенсивних процесів «культурного несвідомого» і «пам'яті культури» [2, с. 55].

Висновки з проведеного дослідження. Певно, ніхто більш проникливо не вдивлявся в глибину розколотості європейської душі і не зробив більш ретельного аналізу цього процесу, ніж К. Г. Юнг. Для нього сучасна людина – це не ізольований і самодостатній феномен, а ціле історії світового процесу. Почавши зі спеціальних досліджень у галузі психіатрії, він поступово піднявся до вершин сучасної європейської філософії, намагаючись пояснити таємниці свідомості.

К. Г. Юнг удосконалив теорію відмінності між свідомістю та несвідомим, установивши існування колективного несвідомого поряд з особистісним несвідомим. Для З. Фрейда несвідоме – це успадковане джерело аморальних і антисоціальних потягів. Для К. Г. Юнга – сфера, що включає спадщину минулого і ще невиявлені потенції майбутнього.

К. Г. Юнг визнає свідомість як попередню умову для існування людства так, як і для становлення індивіда. На думку К. Г. Юнга, і в свідомості, і в несвідомому присутні як елементи порядку, так і елементи хаосу. Хаотичність свідомості пов'язана з її схильністю до зовнішніх випадкових впливів. Хаотичність несвідомого виявляється в тому, що його внутрішня архетипічна структура може відрізнятись від особистісної та соціальної організації.

На відміну від З. Фрейда, який уважав свідомість історично недавнім утворенням, К. Г. Юнг був схильний допускати проблиски свідомості навіть у тварин. К. Г. Юнг вважає, що свідомість структурована і здатна виконувати певні функції. Якщо З. Фрейд акцентував увагу на конфлікті між свідомістю та несвідомим, то К. Г. Юнг підкреслює їх взаємодоповнюваність, наділивши саме несвідоме компенсаторною функцією щодо свідомості. На відміну від З. Фрейда, ото-

тожнюється прогрес людства з поступовим посиленням свідомості за рахунок несвідомого. К. Г. Юнг убачає основну тенденцію в зростанні їх гармонії (цілісності). Згідно з З. Фрейдом, несвідоме є сховищем первинних біологічних потягів і протистоїть свідомості як культурному, духовному про шарку. К. Г. Юнг вважає, що в несвідомому зосереджені і біологічні, і соціально-культурні структури. Свідомість здатна ухилитися від контролю несвідомого, певною свободою володіють і функції свідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бескова И.А. Эволюция и сознание: новый взгляд. Москва: Издательство «Индрик», 2002. 256 с.
2. Большакова А.Ю. Архетип – концепт – культура. Вопросы философии. 2010. № 7. С. 47–57.
3. Михайлов А.Н. Архетипическая концепция К. Г. Юнга: попытка культурологической реконструкции. Человек. 2008. № 6. С. 77–87.
4. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания / [пер с англ. А. П. Хомик]. Москва: «Релф-Бук»; Киев: «Ваклер», 1998. 464 с.
5. Радин П. Исследование мифов североамериканских индейцев с комментариями К. Г. Юнга и К. К. Керенши; [пер. с англ. В. В. Кирющенко]. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 288 с.
6. Сэмьюэлз Э., Шортер Б., Плот Ф. Словарь аналитической психологии К. Г. Юнга. Санкт-Петербург: Издательская группа «Азбука классика», 2009. 288 с.
7. Юнг К. Г. Об архетипах коллективного бессознательного. Архетип и символ. Москва: «Ренессанс», 1991. С. 95–128.
8. Юнг К. Г. Нераскрытая самость (настоящее и будущее). Синхронистичность. Сборник. Москва: «Рефл-бук»; Киев: «Ваклер», 1997. С. 53–120.
9. Юнг К. Г. Психология и алхимия / [пер. с англ., лат. С. Л. Удовик]. Москва: «Релф-бук»; Киев: «Ваклер», 1997. 592 с.
10. Юнг К. Г. Аіоп. Исследование феноменологии самости / [пер. с англ., лат. М. А. Собуцкого]. Москва: «Релф-бук»; Киев: «Ваклер», 1997. 336 с.
11. Юнг К. Г. О психологии бессознательного. Очерки по аналитической психологии. Мн.: «Харвест», 2003. С. 3–142.
12. Юнг К. Г. Тавистокские лекции. Аналитическая психология: теория и практика. Очерки по аналитической психологии. Мн.: «Харвест», 2003. С. 275–461.
13. Юнг К. Г. Психологические типы / [пер. с нем. С. Лорие]. Москва: АСТ: МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 761, [1] с.
14. Юнг К. Г. Трансцендентная функция. Структура и динамика психического. Москва: «Когито-Центр», 2008. С. 83–110.
15. Юнг К. Г. Психология бессознательного / [пер. с англ. под общ. ред. В. В. Зеленского]. [2-е изд.]. Москва: «Когито-Центр», 2010. 352 с.